

“ผามพื่อนผี” เวทีแห่งพิธีกรรมความเชื่อ กับการปรับตัวในบริบทสังคมร่วมสมัย*

อมฤต หมื่นสีทา

นักศึกษาลัทธิสุตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ดร. เกรียงไกร เกิดศิริ

อาจารย์ ประจำภาควิชาสถาปัตยกรรม
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงถึงการปรับตัวของ “ผามพื่อนผี” สิ่งก่อสร้างพื้นถิ่นเฉพาะกิจที่ทำหน้าที่เป็นเวทีแห่งพิธีกรรมทางความเชื่อ ซึ่งมีรูปแบบ พื้นที่ใช้สอย องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม และคุณค่าทางสุนทรียภาพที่สอดคล้องกับพิธีกรรมและคติความเชื่อ ได้แก่ ผามพื่อน ผีมด ผีเม้ง ผีมดซอนเม้ง ผีเม้งน้ำฮ้า ผีอาร์กซ์ และผีเจ้านาย ซึ่งยังคงสามารถดำรงอยู่ได้ในยุคสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงทางสภาพสังคมและเศรษฐกิจ รวมไปถึงการศึกษาที่มุ่งเน้นการให้เหตุผลตามหลักวิทยาศาสตร์แทนคติความเชื่อเรื่องผีและจิตวิญญาณ ทำให้การพื่อนผีถูกลดบทบาทที่มีต่อสังคมลงกลายเป็นเพียงวัฒนธรรมของคนกลุ่มย่อย

การศึกษาพบว่า นอกจากจะมีผามพื่อนผีตามรูปแบบจารีตดั้งเดิมที่เคยรับรู้แล้ว ยังมีผามรูปแบบอื่นๆที่ถูกปรับตัวไปตามบริบทสังคมปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นระบบทุนนิยมที่เข้ามามีบทบาทต่อการใช้วัสดุอุตสาหกรรมในการก่อสร้าง ส่งผลให้รูปแบบของผามเปลี่ยนแปลงไปเป็น “ผามเด้นท์” และ “ผามถาวร” หรือการใช้วัสดุทดแทน ซึ่งตอบสนองต่อความสะดวกรวดเร็วและประหยัดค่าใช้จ่ายในการจัดพิธีพื่อนผี ในขณะเดียวกันก็มีแนวคิด “เสรีนิยมใหม่ (Neoliberal)” ซึ่งปลุกกระแสการเรียนรู้ตัวตนของกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งเป็นกลุ่มวัฒนธรรมย่อยในสังคม ส่งผลให้มีการฟื้นฟูรูปแบบผามพื่อนผีแบบจารีตดั้งเดิมให้มีบทบาทมากขึ้น กลายเป็นตัวแทนของอัตลักษณ์วัฒนธรรมการพื่อนผีที่แสดงให้เห็นคุณค่าและความสวยงามตามภูมิปัญญาที่สืบทอดกันมา นอกจากนั้นยังมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบของผามแบบจารีตให้สามารถตอบสนองความต้องการของม้าขี่ โดยเฉพาะม้าขี่เจ้านายที่มีจำนวนมากขึ้น เกิดเป็นผามที่มีการหลอมรวมวัฒนธรรมพื่อนผี ทั้งม้าขี่สายผีมด ผีเม้ง และผีเจ้านายเอาไว้ในผามเดียว ซึ่งแสดงให้เห็นว่านอกจากแนวโน้มการดำรงอยู่ของผามพื่อนผีที่ขึ้นอยู่กับความเชื่อเรื่อง การนับถือผีและการพื่อนผีแล้ว ยังขึ้นอยู่กับทางเลือกใช้และการเห็นคุณค่าของคนในวัฒนธรรมที่จะเลือกหยิบใช้รูปแบบผามและวัสดุให้เหมาะสมกับตนเองและบริบททางสังคมอีกด้วย

คำสำคัญ: ผามพื่อนผี / สถาปัตยกรรมเฉพาะกิจ / วัฒนธรรม / ความเชื่อ

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ อมฤต หมื่นสีทา. ผามพื่อนผี: ความสัมพันธ์ระหว่างสถาปัตยกรรมเฉพาะกิจกับพิธีกรรม. หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

The Adaptation of “Paam Fohn Pi”: stage of Rituals and Beliefs in contemporary context

Amarit Muenseetha

Master Degree Student in Vernacular Architecture Program
Faculty of Architecture, Silpakorn University

Kreangkrai Kirdsiri, Ph.D.

Lecturer, Department of Architecture
Faculty of Architecture, Silpakorn University

Abstract

The purpose of this paper is to show the adaptation of “*Paam Fohn Pi*”, the specific architecture (marquee) which related to Ancestor Trance Dance in Northern Thailand, as the stage of Rituals and Beliefs which has value of appearance, functional space, architecture’s elements and aesthetics. Kinds of Ancestor Trance Dance’s marquees are Paam Fohn Pi-Mod, Pi-meng, Pi-Mengnaamha, Pi-Modsornmeng, Pi-Arrak and Pi-Chaonai can still being found at present, but they have been reduced role from folk society because of social, economic and scientific perspective factors.

The research revealed that “*Paam Fohn Pi*” has various forms which have been adapting along the time. In contemporary context, not only traditional styles of marquee are found, but also the contemporary styles which are affected from Capitalism such as “*Tent*”, “*Permanent Marquee*” and “*Renewable Materials Marquee*” are increasingly found. Meanwhile, Neoliberalism has encouraged ethnic consciousness of folk society to restore Paam Fohn Pi’s traditional style as a symbolic of Ancestor Trance Dance’s identity, which has value and aesthetics of folk wisdom. Moreover, it has been adapted to support the variety of Ancestor Trance Dance “*Pi-Mod*”, “*Pi-Meng*” and “*Pi-Chaonai*” in one marquee. All of these adaptations show that, not only existence of “*Paam Fohn Pi*” depend on Ancestor Trance Dance’s appreciation, but also depend on realization of specific architecture’s value and relationship between materials and social context, from people in this culture.

Key Word: Paam Fohn Pi / Specific Architecture / Culture / Beliefs

1. บทนำ

จากวิทยานิพนธ์ “ผามพอนผี: ความสัมพันธ์ระหว่างสถาปัตยกรรมเฉพาะกิจกับพิธีกรรม” อันเป็นการศึกษาองค์ความรู้ด้านรูปแบบสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น และการถอดรหัสภูมิปัญญา คติความเชื่อ สัญลักษณ์ การสื่อความหมาย การออกแบบที่สอดคล้องกับพิธีกรรม ของผามพอนผีภายในพื้นที่จังหวัดเชียงใหม่ และลำปาง ซึ่งยังมีพิธีกรรมการพอนผีหลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน จนพบว่านอกจากจะมีผามพอนผีที่เป็นรูปแบบตามจารีตดั้งเดิมแล้ว ยังมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบของผามให้สอดคล้องกับยุคสมัย ทั้งรูปแบบผามเต็นท์ ผามถาวร ผามที่ใช้วัสดุสมัยใหม่ทดแทนวัสดุธรรมชาติ และผามที่หลอมรวมวัฒนธรรมการพอนผีหลายประเภทเข้าด้วยกันในผามเดียว ซึ่งเป็นการปรับตัวเพื่อให้สามารถตอบสนองความต้องการที่เปลี่ยนแปลงไปของคนในวัฒนธรรมพอนผี และเพื่อให้สามารถแสดงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่เข้มข้นขึ้น ท่ามกลางบริบทสังคมปัจจุบันอันเป็นยุคสมัยแห่งการแสวงหาตัวตนและอุดมการณ์ทางชาติพันธุ์

2. ความหมายของผามพอนผีและพิธีกรรม

“ผามพอนผี” เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่ขาดไม่ได้ในพิธีพอนผี คำว่า “ผาม” เป็มนการออกเสียงคำว่า “ปะรำ” ในภาษาถิ่นเหนือ ซึ่งหมายถึง สิ่งปลูกสร้างชั่วคราว มีเสา หลังคาราบ ดาดด้วยผ้าหรือใบไม้

ในการศึกษาครั้งนี้จากกล่าวแบบจำเพาะเจาะจงลงไปอีกว่า “ผาม” ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมเฉพาะกิจที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรมของล้านนา สร้างขึ้นเพื่อใช้กันแดด ลม ฝน มีพื้นที่ภายในเพื่อการทำกิจกรรมตามแต่วัตถุประสงค์ของการก่อสร้าง มีหลากหลายรูปแบบ ส่วนมากจะสร้างโดยใช้โครงสร้างจากไม้ไผ่ มุงหลังคาด้วยวัสดุธรรมชาติ เช่น ด้บหญ้าคา ใบตองตึง เป็นต้น อาจมีการตกแต่งให้สวยงามด้วยลวดลายประดับ หรือรายละเอียดปลีกย่อยอื่นๆ ตามความนิยมหรือความเชื่อที่มีความเชื่อมโยงกับพิธีกรรม โดยเฉพาะ “ผามพอนผี” จะมีคติความเชื่อที่ต้องปฏิบัติอย่างเคร่งครัด คือเมื่อเสร็จสิ้นพิธีกรรมแล้วจะต้องรื้อทิ้ง และไม่นำวัสดุกลับมาใช้ซ้ำอีก

การสืบค้นความเก่าแก่ของ “ผามพอนผี” ในเชิงกายภาพนั้นแทบจะไม่สามารถทำได้เลย เพราะผามเป็นสถาปัตยกรรมเฉพาะกิจ ไม่ได้เป็นสิ่งก่อสร้างที่คงทนถาวร เมื่อใช้งานเสร็จแล้วก็รื้อทิ้งไม่หลงเหลือหลักฐานให้กำหนดอายุได้เหมือนอาคารทั่วไป อย่างไรก็ตาม เราพบว่าการมีอยู่ของผามนั้นผูกพันกับพิธีพอนผีอย่างแนบแน่นจนแยกกันไม่ได้ ดังนั้นจึงพออนุมานได้ว่าความเก่าแก่ของผามนั้นน่าจะมีมาพร้อมกับพิธีกรรมการพอนผี ซึ่งภูมิปัญญาในการก่อสร้างผามนี้น่าจะมีมาพร้อมกับภูมิปัญญาการสร้างเรือนที่อยู่อาศัยนั่นเอง (เชียรชาย อักษรดิษฐ์, สัมภาษณ์, 2555)

พิธีกรรมพอนผี เป็นผลผลิตหนึ่งจากคติความเชื่อเรื่องการนับถือ “ผี” “จิตวิญญาณ” และ “คนทรง” มีความมุ่งหมายหลักคือเพื่อเป็นการเลี้ยงดูตอบแทนดวงวิญญาณบรรพบุรุษที่คอยปกป้องรักษาลูกหลานให้อยู่เย็นเป็นสุข ประกอบสัมมาอาชีพได้ผลผลิตที่ดีเพียงพอที่จะเลี้ยงดูตนเองและครอบครัว เมื่อตนเองอยู่สุขสบายก็ต้องไม่ลืมที่จะตอบแทนผีปู่ย่าไม่ให้อดอยาก โดยการปลูกสร้างผามเพื่อจัดพิธีการพอนผี มีพิธีกรรมการละเล่นต่างๆ ที่แสดงถึงวิถีชีวิตและการทำมาหากินแบบสังคม

เกษตรกรรม จัดเลี้ยงเหล้าและอาหารหวานคาวให้ผีปู่ย่าได้ดื่มกินผ่าน “ม้าขี่” ซึ่งหมายถึงคนทรงที่มีหน้าที่รับใช้ดวงวิญญาณโดยการลงมาประทับทรงผ่านร่างของตน มีวงดนตรีปี่พาทย์ประกอบพิธีกรรมเพื่อสร้างความสนุกสนานรื่นเริง เมื่อผีปู่ย่าอ้อนวอนสาธุการก็จะมีการถวายให้พร ปิดเคราะห์ปิดโศกให้แก่ลูกหลานเพื่อเป็นการตอบแทน ผู้ทำหน้าที่จัดพิธีกรรมการพ้อนผีเรียกว่า “แม่ตั้ง” หรือ “เก๊เจ้าผาม” มีหน้าที่จัดการและดูแลขั้นตอนทุกอย่างให้เป็นไปอย่างถูกต้องตามจารีตประเพณี อาจเป็นม้าขี่ของผีสายตระกูลหรือเป็นม้าขี่ที่เจ้าภาพเชิญมาเนื่องจากนับถือกันเป็นครูที่สุดแล้วแต่ แต่หากมีการทำผิดจารีตเกิดขึ้นไม่ว่าจะเกิดจากพิธีกรรมหรือการก่อสร้างผาม เจ้าภาพก็ต้องถูกปรับ “ไหมผาม” คือการพ้อนผีครั้งนี้ถือเป็นโมฆะ ให้เริ่มต้นสร้างผามใหม่และจัดพิธีพ้อนผีขึ้นใหม่ทั้งหมดอีกครั้งหนึ่ง การจัดพิธีพ้อนผีแต่ละครั้งใช้กำลังกายและกำลังทรัพย์ค่อนข้างมาก จึงอาจจัดโดยเว้นระยะ 3-4 ปีต่อครั้ง แต่ครั้งก็จะมีการรวมญาติพี่น้องในสายตระกูลให้มาช่วยเหลื้อมร่วมแรงร่วมใจกัน ถือเป็นแนวทางการสร้างความสามัคคีภายในครอบครัวด้วยอีกทางหนึ่ง

สิ่งที่เลวร้ายที่สุดในคติความเชื่อเรื่องการนับถือผี คือ “ผีสูด” นั้นหมายถึงการไม่มีลูกหลานสืบทอดสายผีและการเป็นม้าขี่ของตระกูล ไม่มีการจัดพิธีพ้อนผีเลี้ยงดูผีปู่ย่า จากผีดีก็จะกลายเป็นผีร้ายเพราะปล่อยให้ผีปู่ย่าหิวโหย ซึ่งอาจเป็นผลให้เกิดสิ่งไม่ดีกับคนในครอบครัวตามมา อีกทั้งยังเป็นที่ดูถูกของคนในสังคมเพราะถือว่าเป็นผู้ที่ไม่มีความกตัญญูต่อบรรพบุรุษ แต่เนื่องด้วยยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้บทบาทของการนับถือและการพ้อนผีถูกลดลง การพ้อนผีจึงมีการปรับตัวเปลี่ยนแปลงรูปแบบให้สอดคล้องกับความต้องการตามยุคสมัย เพื่อให้ยังสามารถดำรงอยู่ได้ในสังคมปัจจุบัน

3. ประเภทของผีและนามพ้องผี

ประเภทของผี

ประเภทของผีในล้านนาที่นำมาศึกษาแบ่งออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ตามบทบาทของผีที่มีต่อผู้คนในสังคม (เจียรชาย อักษรดิษฐ์, 2552) ได้แก่

3.1 ผีปู่ย่า-บรรพบุรุษ

คือผีที่ดูแลลูกหลานในสายตระกูล อยู่ในระดับครอบครัว แบ่งเป็นประเภทย่อยตามจารีตประเพณีและชาติพันธุ์ ได้แก่

3.1.1 ผีมืด จัดอยู่ในกลุ่มของผีบรรพบุรุษ มีผู้ให้ความหมายเอาไว้ว่า 2 นัยยะ คือ ผีมืด มาจากสำนวนว่า “แม่มืดแม่หมอน” ที่หมายถึง คนในชั้นทวด กับอีกนัยความหมายหนึ่งหมายถึง “ผู้รู้” ดังสำนวนที่ใช้เรียกผู้มีความรู้ความสามารถในการเยียวยารักษาโรคว่า “มดหมอ”

3.1.2 ผีเม็ง หรือ ผีบรรพบุรุษของชาวมอญในล้านนา จะมีแบบแผนการปฏิบัติบูชาที่ซับซ้อนกว่าผีมืด ทั้งในด้านรูปแบบของพิธีกรรม, ขั้นตอนปฏิบัติ ตลอดจนเครื่องใช้ประกอบพิธีต่างๆที่เป็นองค์ประกอบของพิธีกรรม โดยในสายผีเม็งจะมีการจัดลำดับความสำคัญของผีเฉพาะภายในสายตระกูล ซึ่งในงานวิจัยเรื่อง “พิธีกรรมพ้อนผี: ภาพสะท้อนปรากฏการณ์ต่อรองอำนาจทางสังคม” ของเจียรชาย อักษรดิษฐ์ (2552) ได้ให้ข้อมูลไว้ว่า ในกลุ่มของการบูชาผีเม็งจะมีผีผู้นำในพิธีคือ “ผีแม่ผ้าขาว” และ “ผีเจ้าพญาศรี” โดยผีแม่ผ้าขาวนี้จะเป็นตัวแทนของฝ่ายหญิงที่ปฏิบัติตนภายใต้แนวคิด

ทางพุทธศาสนา ด้วยการทำหน้าที่ปลูก “แก้วหัว” ซึ่งหมายถึง “ต้นหัว” และ “ปฐากองข้าวสาร” อันเป็นสัญลักษณ์ของ “พระธาตุตะโก้ง” หรือ “มหาเจดีย์เขเวดากอง” ที่สะท้อนถึงรากของกลุ่มผู้บูชา ผีเม็งว่าเป็นชาวมอญ ส่วนผีเจ้าพญาศึก จะเป็นสัญลักษณ์ของการเป็นชนชั้นผู้ปกครองมาก่อน ซึ่งจะทำหน้าที่เชิงสัญลักษณ์ในพิธีกรรมคือการเพาะปลูกและล่าสัตว์ นอกจากนี้ในวัฒนธรรมการบูชาผีเม็ง เองยังมีสายที่แตกออกไป เรียกว่า “ผีเม็งน้ำฮั่ว” ซึ่งมีลักษณะเฉพาะคือ การใช้น้ำปลาร้า (น้ำฮั่ว) ในการเซ่นสรวงบูชา และมักจะจัดบูชาแบบปิดคือจัดเฉพาะภายในครอบครัวของตัวเองเท่านั้น

3.1.3 ผีมดซอนเม็ง เป็นการนับถือผีบรรพบุรุษแบบผสมผสาน เนื่องจากการแต่งงานข้ามสายตระกูลระหว่างฝ่ายหญิงที่เป็นสายผีเม็ง และฝ่ายชายที่เป็นสายผีมด ซึ่งจะปฏิบัติพิธีกรรมบูชาบรรพบุรุษผ่านการพ้อนผีในรูปแบบผสมผสานทั้งแบบของผีมดและแบบของผีเม็ง

3.2 ผีอารักษ์

จัดเป็นผีที่สัมพันธ์ในระดับสังคม มีหน้าที่ในการปกป้องคุ้มครองดูแลสถานที่หรือสิ่งก่อสร้างต่างๆ ซึ่งมักมีคำเรียกขานผีประเภทนี้ว่า “เจ้า” “เจน” “เสื่อ” และ “อาฮัก” โดยพิธีกรรมการบูชาผีอารักษ์จะเป็นหน้าที่ของผู้นำในสังคมตั้งแต่ในระดับชุมชนไปจนถึงระดับรัฐจัดบวงสรวงและพ้อนบูชา

3.3 ผีเจ้านาย

จัดเป็นผีที่มีการนับถือกันโดยไม่จำเป็นต้องสืบเชื้อสายตระกูลกันมาก่อนอย่างการถือผีบรรพบุรุษ โดยการถือผีเจ้านายนี้จะเริ่มจากสมาชิกคนใดคนหนึ่งครอบครัวก็ได้ และไม่จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์ทางใดกับ “ผีเจ้านาย” มาก่อน เพียงแค่ผู้ถือผีเจ้านายทำหน้าที่เป็นร่างทรงหรือ “ม้าขี่” ให้ “องค์ผี” มาประทับทรง

คำว่า “เจ้านาย” ในที่นี้มี ความหมายโดยรวม หมายถึง “ดวงพระวิญญาณ” ของเจ้าผู้ครองนครในอดีต ซึ่งงานวิจัยของเอียรชยา อักษรดิษฐ์ (2552) พบว่าผีเจ้านายที่ลงทรงในปัจจุบันบางองค์มีตัวตนอยู่ในประวัติศาสตร์ เช่น เจ้าพ่อขุนตาน มีตัวตนตามประวัติศาสตร์ คือ พญาเบิก กษัตริย์แห่งเขลางค์นคร (ลำปาง) ผู้เป็นโอรสของพญาธิบาสกษัตริย์แห่งหริภุญไชยที่ได้พ่ายแพ้แก่กองทัพของขุนครามโอรสของพญามังราย หลังจากสิ้นพระชนม์จึงกลายเป็นผีเจ้านายสถิตอยู่ที่ดอยขุนตาน หรือในกรณีผีเจ้าพญาคำลือ ผู้เป็นหลานของพญาเมืองแห่งพะเยา ได้รับการยกย่องให้เป็นผีเจ้านายประจำเมืองแจ้ห่ม เป็นต้น ดังนั้นจะเห็นได้ว่าบรรดาผีเจ้านายก็คืออดีตเจ้าผู้ครองนคร ซึ่งจะแตกต่างจากผีอารักษ์อยู่ตรงที่ว่า ผีอารักษ์จะมีหน้าที่และสถิตอยู่ติดที่ ในขณะที่ผีเจ้านายจะสถิตอยู่กับร่างทรงหรืออยู่ที่บ้านของม้าขี่ (เอียรชยา อักษรดิษฐ์, 2552: 44)

4. ประเภทของผามผีอนผี

แบ่งตามรูปลักษณ์ทางกายภาพของสถาปัตยกรรม ได้แก่

4.1 ผามเพียง ซึ่งออกเสียงว่า “ผามเปียง” ซึ่งแปลว่า ราบ, เสมอกัน เป็นการปลูกประรำพิธีชั่วคราวที่มีรูปทรงเฉพาะหลังคาราบเสมอกัน ผามรูปแบบนี้จะใช้สำหรับประกอบพิธีกรรมพ้อนผีมด ผีอารักษ์ และผีเจ้านาย

4.2 ผามจ้อง เป็นการปลูกปะรำพิธีชั่วคราวที่มีหลังคาเป็นจั่วที่มีความลาดชัน ทั้งนี้คำว่า “จ้อง” ออกเสียงในภาษาถิ่นเหนือว่า “จ่อง” มียอดแหลมชั้นคล้ายหลังคาบ้านเรือน มีโครงสร้างภายในประกอบด้วยเสา 6 ต้น มุงด้วยหญ้าคา ภายในมีผ้าขาวเขียนผามเป็นตัวอักษร “กะ” ซึ่งเป็นพยัญชนะตัวแรกของอักษรที่ใช้ในการศึกษาโดยมีนัยความหมายถึงความศักดิ์สิทธิ์ของภาษาที่ต้องเคารพบูชา (เจียรชาย อักษรดิษฐ์, 2552: 63) ผามรูปแบบนี้จะใช้สำหรับประกอบพิธีกรรมพ่อนผีเม็ง

4.3 ผามมดขอนแก่น เป็นการปลูกปะรำพิธีชั่วคราวที่มีรูปทรงผสมผสานกันระหว่างผามเปียงที่จะอยู่ด้านหน้ากับผามจ้องที่จะอยู่ด้านใน ซึ่งผามรูปแบบนี้จะใช้สำหรับประกอบพิธีพ่อนผีมดขอนแก่น

4. ผามพ่อนผี เวทีแห่งพิธีกรรมและการแสดงตัวตน

นอกจากผามจะเป็นสถาปัตยกรรมเฉพาะกิจที่รับใช้พิธีกรรมแล้ว ในอีกแง่มุมหนึ่ง ผามยังมีบทบาทเป็นเสมือน “เวที” ของการแสดงออกทางความเชื่อในวัฒนธรรมการพ่อนผี เป็นสถานที่ที่เปลี่ยนแปลงบทบาทจากบุคคลธรรมดาทั่วไปซึ่งกลมกลืนไปกับผู้คนในสังคม กลายมาเป็น “ม้าขี่” ซึ่งสวมทับเอาบทบาทของ “ผีปู่ย่า-เจ้านาย” เข้ามาไว้กับตัว เป็นสถานที่ที่บ่งบอกว่าตนเองนั้นคือผู้รับใช้จิตวิญญาณอันศักดิ์สิทธิ์และเป็นผู้ที่มีเชื้อสายสืบทอดคตจารีตการนับถือผีออกมาได้อย่างชัดเจนที่สุด

ในยุคปัจจุบันแนวคิด “เสรีนิยมใหม่ (Neoliberal)” ซึ่งให้สิทธิเสรีภาพและให้ความสำคัญกับความเป็น “ชาติพันธุ์” (Ethnicity) ซึ่งเป็นกลุ่มวัฒนธรรมย่อยในสังคมท้องถิ่น ผู้คนเกิดการตั้งคำถามและสนใจที่จะศึกษาว่า “เราเป็นใคร” หรือ “เราเป็นอะไร” จนเกิดเป็นความภาคภูมิใจและมุ่งมั่นที่จะแสดงความเป็นชาติพันธุ์ของตนที่แต่ก่อนเคยถูก “รัฐ” กดทับเอาไว้ด้วย “วัฒนธรรมศูนย์กลาง” ที่ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมหลักเพียงหนึ่งเดียว

ทั้งนี้ “พ่อนผี” เป็นอีกกลุ่มวัฒนธรรมหนึ่งที่มีการแสดง “ตัวตน” ผ่าน “พิธีกรรมการพ่อนผี” ซึ่งฟื้นคืนกลับมาอีกครั้งในช่วงสิบกว่าปีที่ผ่านมา โดยอาศัยพื้นที่ของ “ผาม” เป็นรูปลักษณะสำคัญในการแสดงตัวตนนั้น จากการสอบถามและศึกษาข้อมูล ผู้ศึกษาพบว่ารูปแบบผามในปัจจุบันเริ่มแสดงความเป็น “ดั้งเดิม” ที่ถูกต้องตามรูปแบบจารีตมากขึ้น หลังจากที่มีช่วงหนึ่งรูปแบบผามดั้งเดิมถูกกลืนหายไปกลายเป็น “ผามเดิกัน” ที่มาพร้อมกับความนิยมพ่อนผีเจ้านายและการเสื่อมความนิยมของการพ่อนผีปู่ย่าบรรพบุรุษ

เป็นที่น่าสนใจว่าคนในวัฒนธรรมการพ่อนผีนั้นมีผู้ที่อยู่ในแวดวงการศึกษาอยู่มากมาย หลายท่านเป็นอาจารย์ในระดับมหาวิทยาลัย ซึ่งถือเป็นภาพตัวแทนของบุคคลผู้มีความรู้และมีกระบวนการทางความคิดจากการศึกษาในยุคที่วิทยาศาสตร์เป็นหลักคิดสำคัญ ในขณะที่ความเชื่อเรื่อง “ผี” และ “วิญญาณ” ถูกตีค่าว่าเป็นความ “งมงาย” และ “ล้าหลัง” ซึ่งเป็นเรื่องที่ย้อนแย้งซึ่งกันและกัน ปัจจุบันการพ่อนผีในบางครั้งจึงถูกแปรเปลี่ยนให้เป็นพิธีกรรมอันเป็น “องค์ความรู้” และมีความสำคัญในเชิง “วัฒนธรรม” ที่มีความงดงามเก่าแก่ แสดงความหลากหลายของกลุ่มคนในสังคม ซึ่งตอบโจทย์แนวคิด “เสรีนิยมใหม่” และต่อยอดความมีตัวตนและอัตลักษณ์ของกลุ่มวัฒนธรรมการพ่อนผีได้อย่างมีนัย

หนักและมีเหตุมีผล เป็นการตระหนักรู้ถึงคุณค่าในเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมของตน ส่งผลต่อไปยังกลุ่มคนในท้องถิ่นที่ยังมีวัฒนธรรมการฟ้อนผีหลงเหลืออยู่ให้หันกลับมาสนใจและฟื้นฟูพิธีกรรมการฟ้อนผีขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง

ปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงของผามฟ้อนผีดังกล่าวข้างต้นนี้ คือความสัมพันธ์ระหว่างสถาปัตยกรรมกับวัฒนธรรมที่ต่างก็มีความเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางสังคมของยุคสมัย สิ่งที่น่าสนใจก็คือ ผู้ศึกษามองว่าเราสามารถทำความเข้าใจปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมการฟ้อนผีในปัจจุบันโดยมองผ่านการปรับตัวของผามฟ้อนผีที่เกิดขึ้นได้ ดังที่จะนำเสนอในส่วนต่อไป

5. การปรับตัวของผามฟ้อนผีในยุคปัจจุบัน จากการลงพื้นที่ศึกษา

เมื่อสังคมปัจจุบันก้าวไปสู่ความเป็นสังคมแบบทุนนิยมซึ่งเสาะแสวงหาความมั่งคั่งทางด้านวัตถุ วิถีชีวิตของผู้คนจึงเปลี่ยนแปลงไปพร้อมกับความเจริญเติบโตของสังคมเมืองอย่างรวดเร็ว บทบาทของการนับถือผีและการจัดพิธีกรรมฟ้อนผีก็ถูกลดบทบาทลงเนื่องด้วยคนในวัฒนธรรมให้ความสำคัญกับสิ่งอื่นมากกว่า จากการลงพื้นที่ศึกษาพบว่านอกจากจะมีผามตามรูปแบบจารีตดั้งเดิมแล้ว ยังมีผามที่มีการปรับเปลี่ยนตัวเองไปตามปัจจัยทางสังคมที่ต้องการความสะดวกสบายรวดเร็ว ไม่ยุ่งยาก และใช้งบประมาณที่น้อยลง โดยการยอมผ่อนปรน “จารีต” ในการก่อสร้างผามแบบ “ชั่วคราว” ที่จะต้องสร้างใหม่และรื้อถอนทิ้งในทุกๆครั้งที่มีการประกอบพิธีกรรม กลายเป็น “ผามในรูปลักษณะอื่น” ที่ละทิ้งความ “ชั่วคราว” นั้นไป หรือบางกรณีผามยังคงรูปแบบดั้งเดิมเอาไว้แต่ใช้วิธีการเปลี่ยน “วัสดุอื่นเข้ามาทดแทน”

ในทางกลับกัน ยังมีผามฟ้อนผีบางแห่งที่พยายามสร้าง “คุณค่า” ในตัวเองให้มากขึ้นด้วยรูปลักษณะใหม่ที่นอกจากจะมีความสวยงามประณีตมากขึ้นแล้ว ยังเป็นการสร้างทางเลือกใหม่ให้กับวัฒนธรรมการฟ้อนผี ให้สามารถอยู่รอดในบริบทสังคมที่เปลี่ยนไป ด้วยการเพิ่มประโยชน์ใช้สอยและการรองรับความต้องการที่กว้างขึ้น กลายเป็น “ผามที่เกิดจากการหลอมรวมทางวัฒนธรรมการฟ้อนผี” ที่ถือเป็นตัวอย่างหนึ่งของการประสบความสำเร็จในการปรับตัวและสอดคล้องกับบริบทสังคมในปัจจุบัน

ตารางที่ 1: สรุปรูปแบบรายละเอียดและการปรับตัวของผ้าม่านที่ศึกษาจากการลงพื้นที่ศึกษา

ผ้าม่านที่	พื้นที่ศึกษา	ประเภทการพ้อง	ประเภทผ้าม่าน	พื้นที่ผ้าม่าน, จำนวนเสา	การปรับตัวของผ้าม่าน		รายละเอียดผ้าม่านและพิธีกรรม
					ด้านการใช้วัสดุ	ด้านพิธีกรรมความเชื่อ	
1.	เชียงใหม่	เมืงน้ำฮ้า	เปียง	18 ตร.ม. เสา 6 ต้น	ใช้กระดาษมุงหลังคา แทนใบตองตึง ร่วมกับดัดหน้าเสา	-	- ผ้าจ่อง, เก้าห้า, หม้อต้มน้ำปลา, ประดับตกแต่งด้วยผ้าเยียนผาม, รังต่อรังแตน, นกกระดาศ, สวโยเกียงพะเม็ง, ตุง - พิธีกรรมการเล่นแบบผีเม็ง
2.	เชียงใหม่	มด	เปียง	84 ตร.ม. เสา 15 ต้น	-	มีการห้อยผ้าจ่อง ซึ่งเป็นจาริตของการพ้องผีเม็ง	- ผ้าจ่อง, ประดับด้วยผ้าเยียนผาม, รังต่อรังแตน, นกกระดาศ, กระรอกไม้, ตุง, ส้อหล่อ - พิธีกรรมการเล่นแบบผีมด
3.	ลำปาง	อารักษ์, เจ้านาย	เปียง	112 ตร.ม. เสา 15 ต้น	ใช้โครงเหล็กเสริม โครงสร้างให้แข็งแรง	มีการห้อยผ้าจ่อง ซึ่งเป็นจาริตของการพ้องผีเม็ง	- ผ้าจ่อง, ราชวัตร - ใช้พื้นที่ร่วมกับสถาปัตยกรรมถาวร - ไม่มีการประดับตกแต่ง - พิธีส่องข้าว, พ้องดาบ
4.	ลำปาง	อารักษ์, เจ้านาย	เปียงแบบถาวร	96 ตร.ม. เสา 15 ต้น	-	-	- ไม่มีการประดับตกแต่ง - พิธีส่องข้าว, พ้องดาบ
5.	ลำปาง	เจ้านาย	เปียง	64 ตร.ม. เสา 9 ต้น	ผ้าม่านที่มีการก่อสร้างด้วยวัสดุสมัยใหม่ มีความคงทนถาวร	มีการห้อยผ้าจ่อง ซึ่งเป็นจาริตของการพ้องผีเม็ง	- ผ้าจ่อง - ไม่มีการประดับตกแต่ง (ไม่ได้เก็บข้อมูลการประกอบพิธีกรรม)
6.	ลำปาง	มดซอนเม็ง	เปียงผสมจ่อง	80 ตร.ม. เสา 16 ต้น	ใช้ไม้ยูคาลิปตัสเป็นเสาผ้าม่านแทนต้นหมาก	-	- ผ้าจ่อง, เก้าห้า, ประดับด้วยรังต่อรังแตน, นกกระดาศ - พิธีกรรมการเล่นแบบผีผสมผีเม็ง
7.	เชียงใหม่	เจ้านาย	เต็นท์	800 ตร.ม.	ใช้เต็นท์แทนผ้าม่านแบบจาริตดั้งเดิม	-	- ไม่มีการประดับตกแต่ง - ไม่มีพิธีกรรมการเล่น
8.	เชียงใหม่	เม็ง	จ่อง	10 ตร.ม. เสา 6 ต้น	ใช้ผ้าใบมุงหลังคา ร่วมกับดัดหน้าเสา	-	- ผ้าจ่อง, เก้าห้า, ประดับด้วยผ้าเยียนผาม, สวโยเกียงพะเม็ง - พิธีกรรมการเล่นแบบผีเม็ง
9.	เชียงใหม่	เมืงน้ำฮ้า	จ่อง	12.75 ตร.ม. เสา 6 ต้น	ใช้โครงเต็นท์เป็นโครงสร้างหลังคา, ใช้สแลนมุงหลังคา ร่วมกับดัดหน้าเสา	-	- ผ้าจ่อง, เก้าห้า, หม้อต้มน้ำปลา, ตกแต่งด้วยผ้าเยียนผาม, สวโยเกียงพะเม็ง, ตุง - พิธีกรรมการเล่นแบบผีเม็ง
10.	เชียงใหม่	มด	เปียง	102.4 ตร.ม. เสา 15 ต้น	-	มีการห้อยผ้าจ่อง ซึ่งเป็นจาริตของการพ้องผีเม็ง	- ผ้าจ่อง, ประดับด้วยผ้าเยียนผาม, รังต่อรังแตน, นกกระดาศ, กระรอกไม้, ตุง, ส้อหล่อ - พิธีกรรมการเล่นแบบผีมด
11.	เชียงใหม่	เจ้านาย	เปียงยกขึ้น	143.65 ตร.ม. เสา 20 ต้น	-	มีการห้อยผ้าจ่อง, พิธีกรรมการเล่นแบบผีเม็ง	- ผ้าจ่อง, ประดับด้วยผ้าเยียนผาม, รังต่อรังแตน, นกกระดาศ - พิธีกรรมการเล่นแบบผีมด

5.1 ผามที่ถูกเปลี่ยนความหมายจากความเป็น “ชั่วคราว” ด้วยรูปลักษณะอื่น

5.1.1 ผามเต็นท์ ด้วยรูปทรงและวัตถุประสงค์ของการใช้งานที่คล้ายกับผาม “เต็นท์” จึงเข้ามามีบทบาทในการแทนที่ผามพอนฟีแบบจารีตดั้งเดิมเพื่อตอบสนองความต้องการความสะดวกรวดเร็ว ไม่มีขั้นตอนที่ยุ่งยาก ประหยัดทั้งเวลา และงบประมาณในการก่อสร้าง ซึ่งถือเป็นข้อดีที่เต็นท์มีเหนือกว่าผามแบบเก่าอยู่มาก อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาถึงประโยชน์ใช้สอยของ “ผามเต็นท์” เทียบกับผามแบบจารีตดั้งเดิมแล้ว ผู้ศึกษามองเห็นสิ่งที่ขาดหายไปเมื่อเลือกใช้เต็นท์เป็นผามในการประกอบพิธีกรรม ดังนี้

- ขาดการใช้สอย (Function) ในการใช้สอยที่ผามควรมี จากบทวิเคราะห์เกี่ยวกับผามและการใช้พื้นที่ กับพิธีกรรม จะเห็นว่าผามนั้นถูกออกแบบเพื่อให้สอดคล้องกับพิธีกรรมและองค์ประกอบทางพิธีกรรมต่างๆ ในขณะที่เต็นท์มีรูปแบบตายตัว ไม่สามารถปรับเปลี่ยนใดๆ ได้
- โครงสร้างการรับน้ำหนัก ในกรณีผามที่ต้องมีการผูกผ้าจ่อ จะต้องมีการรับน้ำหนักจากการโหนผ้าเวลาม้าขี่กำลังลงฝี-ออกฝี ซึ่งเต็นท์จะไม่สามารถรับน้ำหนักและการโยกจากแรงเหวี่ยงได้ดั่งนั้น ในขณะที่ผามแบบจารีตจะมีการฝังเสาลงดินเพื่อเสริมความมั่นคง อีกทั้งโครงสร้างยังแข็งแรง สามารถยืดหยุ่นได้จากคุณสมบัติของต้นหมากหรือไม่ไผ่ที่มีความเหนียว
- บรรยากาศภายในผามเต็นท์จะมีความแตกต่างจากผามแบบจารีตมาก ทั้งแสง สี พื้นที่ วัสดุ
- การกันแดด สามารถกันได้เหมือนกัน แต่ไม่สามารถกันความร้อนได้ ทำให้ภายในเต็นท์มีอากาศร้อนอบอ้าวมาก
- ความสวยงามและสุนทริยภาพของผามเทียบไม่ได้เลยกับผามแบบจารีตดั้งเดิม

5.1.2 ผามถาวร คือ การนำรูปทรงของผามแบบจารีตดั้งเดิมมาเปลี่ยนวัสดุที่ใช้ก่อสร้างโดยใช้วัสดุสมัยใหม่ที่มีความคงทนถาวร คือใช้เหล็กมาทำเป็นเสา และมุงหลังคาด้วยกระเบื้องลอน ซึ่งวัตถุประสงค์ของผามถาวรคือสร้างเพียงครั้งเดียวแต่สามารถใช้ได้ยาวนาน กลายเป็นส่วนหนึ่งของบ้านเมื่อไม่ได้ประกอบพิธีพอนฟี ซึ่งตอบรับกับการใช้งานในด้าน “ความแข็งแรง” และ “การใช้พื้นที่” ของผาม แต่ขัดกับจารีตของการก่อสร้างผามที่จะต้องสร้างใหม่และรื้อทิ้งหลังจากเสร็จพิธีกรรม ทำให้ผู้ที่สร้างผามแบบถาวรนี้ต้องชั่งน้ำหนักว่าสามารถยอมรับการผดขยี้จารีตในจุดนี้ได้ หรือไม่

สิ่งที่ขาดหายไปของผามถาวรเมื่อเทียบกับผามแบบจารีตดั้งเดิม

- การสอดรับพิธีกรรมและการใช้พื้นที่ยังคงมีอยู่ แต่จะผิดไปจากจารีตที่สืบต่อกันมา คือผามจะต้องเป็นสถาปัตยกรรมเฉพาะกิจที่ใช้เพียงแค่ชั่วคราว เมื่อประกอบพิธีกรรมเสร็จแล้วจะต้องรื้อทิ้ง ไม่นำมาใช้อีก
- ขาดความงามและสุนทริยภาพจากผามแบบจารีตดั้งเดิม

5.2 วิธีการเปลี่ยนความหมายของนามที่ถูกใช้ซ้ำเหล่านี้ให้เป็น “ของใหม่”

ตามจารีตของการฟ้อนผี ทุกอย่างจะต้องเป็นของใหม่ทั้งหมด ทั้งผ้านุ่งเครื่องแต่งกายที่เตรียมไว้ให้แขก, อุปกรณ์การละเล่น, ของประดับตกแต่ง และ “ผาม” ที่ต้องสร้างขึ้นใหม่ทุกครั้ง แต่เมื่อมีผามเดิมและผามถาวรเกิดขึ้น กลวิธีอย่างหนึ่งที่ใช้เปลี่ยนผามเก่าให้เป็นผามใหม่ คือการใช้ “น้ำมันส้มป่อย” ประพรมไปที่ผามก่อนการทำพิธีกรรม เพราะน้ำมันส้มป่อยมีความหมายในการสร้างความเป็นมงคล ช่วยชะล้างสิ่งไม่ดี (ในที่นี้อาจหมายถึงการนำผามเก่ามาใช้ซ้ำ) หรือที่เรียกว่า “ขี้ด” ออกไปได้

ภาพที่ 1: ผามเดิน

ภาพที่ 2: ผามชั่วคราว

5.3 การใช้วัสดุทดแทน

วัสดุที่ใช้ในการสร้างผามเป็นวัสดุที่หาได้ง่ายในชุมชนหรือท้องถิ่น เมื่อเวลาผ่านไปวัสดุบางอย่างหาได้ยากมากขึ้น จึงต้องมีการนำวัสดุที่หาได้ง่ายกว่ามาทดแทนเพื่อความสะดวกในการทำพิธีกรรมและประหยัดงบประมาณ เพราะบางอย่างสามารถสรรหามาใช้ได้เลยโดยไม่ต้องซื้อ อย่างเช่นในสมัยก่อนมีการปลูกไผ่หรือต้นหมากบริเวณบ้านจำนวนมาก จึงสามารถนำมาใช้ประโยชน์ต่างๆ ได้ทันที แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นจะต้องคำนึงถึงความเหมาะสมของวัสดุที่จะนำมาใช้ด้วย

5.3.1 ใช้ไม้ไผ่, ไม้ยูคาลิปตัสแทนต้นหมาก

เดิมทีการก่อสร้างผามจะใช้เสาที่ทำจากต้นหมาก แต่ปัจจุบันค่อนข้างหาได้ยาก จึงมีการใช้ไม้ไผ่เข้ามาทดแทน นอกจากนั้นยังพบว่าบางแห่งใช้ไม้ยูคาลิปตัสซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจที่หาได้ง่ายกว่ามาใช้ทดแทนต้นหมากอีกด้วย (ผามผิมดซอนเม็ง กรณีศึกษาที่ 6)

5.3.2 ใช้กระดาดแทนใบตองตึง

ใบตองตึงที่นำมาใช้เป็นดับมุงหลังคามักมีวิธีการที่ค่อนข้างยุ่งยาก เมื่อเสื่อความนิยมลงจึงทำให้ไม่มีผู้ผลิตมาจำหน่าย วิธีที่ง่ายและประหยัดที่สุดคือการใช้ “กระดาดสีน้ำตาล” ซึ่งมีรูปลักษณะคล้ายคลึงกันมาทดแทน (ผามผิมเม็งน้ำฮ้า กรณีศึกษาที่ 1)

5.3.3 ใช้โครงเต็นท์เป็นโครงสร้างหลังคา

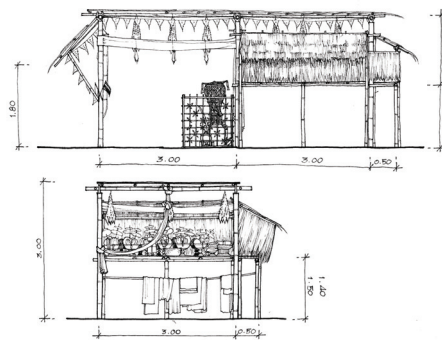
เป็นวิธีการที่สะดวกรวดเร็วในการก่อสร้างผาม โดยใช้โครงเต็นท์ซึ่งมีรูปร่างเหมือนหลังคาผามจ้องเป็นโครงสร้างรับน้ำหนักตัวหูก้า แต่ส่วนของเสาผามยังคงใช้เสาด้านหมากเพื่อรองรับการผูกผ้าจ้องเช่นเดิม (ผามผิมเม็งน้ำฮ้า กรณีศึกษาที่ 9)

5.3.4 ใช้โครงเหล็กเสริมเพิ่มความแข็งแรง

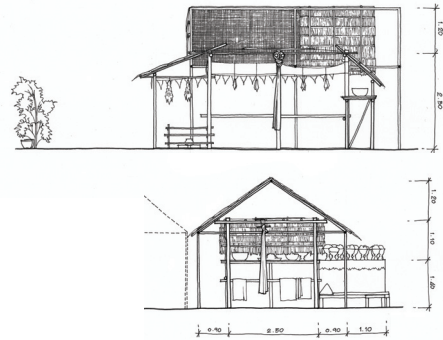
ในกรณีที่ผ้ามมีขนาดใหญ่จึงต้องเพิ่มความแข็งแรงด้วยโครงเหล็กและเสาเหล็ก พบในผ้ามพ็อนผ็อาร์กซ์ - เจ้านายที่ไม่มีพิธีกรรมการละเล่น แต่ต้องใช้ความแข็งแรงของโครงสร้างเนื่องจากมีการห้อยผ้าจ่อง (ผ้ามพ็อาร์กซ์ กรณีศึกษาที่ 3)

5.3.5 มุงหลังคาด้วยผ้าใบ, แสลงกรองแสง

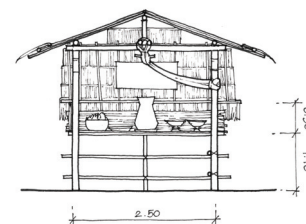
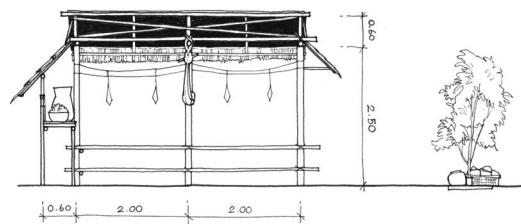
เนื่องจากหลังคาผ้ามที่ทำมาจากใบตองตึงหรือหญ้าคาไม่สามารถกันฝนได้มากนัก ในกรณีที่ต้องจัดงานพ็อนผ็ในช่วงที่มีฝนหลงฤดู จึงใช้วิธีการแก้ไขปัญหาด้วยการนำผ้าใบ หรือแสลงกรองแสง มามุงหลังคาแทนวัสดุธรรมชาติ (ผ้ามผ็เม็ง กรณีศึกษาที่ 8 และผ้ามผ็เม็งน้ำฮ้า กรณีศึกษาที่ 9)

ภาพที่ 4: ผ้ามที่ใช้โครงเต็นท์มาทำเป็นโครงสร้างหลังคาแล้วมุงด้วยวัสดุธรรมชาติ (บน) รูปตัดด้านยาว (ล่าง) รูปตัดด้านสกัด

ภาพที่ 3: ผ้ามที่ใช้กระดาดมาทำหลังคาแทนการใช้หลังคาตบใบตองตึง (บน) รูปตัดด้านยาว (ล่าง) รูปตัดด้านสกัด

ภาพที่ 5: ผ้ามที่ใช้ผ้าใบมุงหลังคา (ซ้าย) รูปตัดด้านยาว (ขวา) รูปตัดด้านสกัด

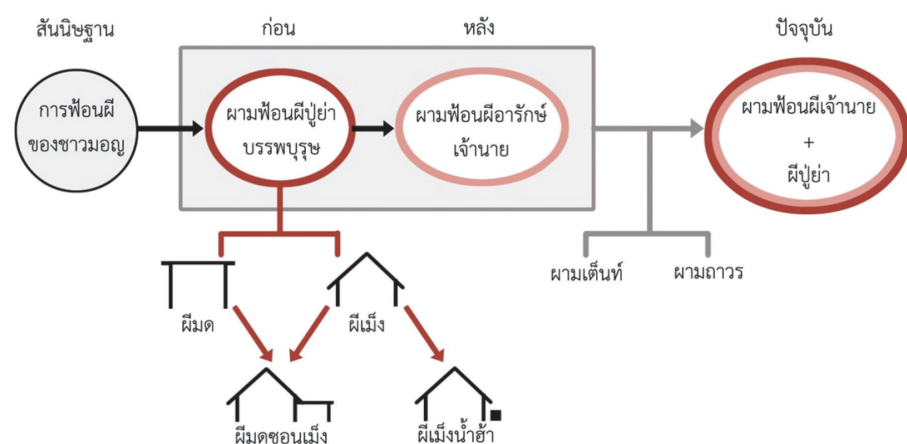
ภาพที่ 6: (ซ้าย) ผามที่ใช้เสาที่ทำจากไม้ยูคาลิปตัสแทนการใช้เสาไม้ไผ่แบบเดิม (ขวบน) การใช้ท่อเหล็กเสริมโครงสร้างหลังคา (ซ้ายล่าง) ผามที่ใช้โครงเตินท์เป็นโครงสร้างหลังคา

ภาพที่ 7: (ซ้าย) ผามที่ใช้กระดาษมาใช้เป็นวัสดุบุผนัง (ขวา) ผามที่ใช้ผ้าใบมาใช้เป็นวัสดุบุผนัง

5.4 ผามที่เกิดจากการหลอมรวมทางวัฒนธรรมการฟ้อนผี

เกิดจากการซ้อนทับกันของม้าชีสายผีปู่ย่าร่วมกับสายผีเจ้านาย การลดหย่อนจารีตของการฟ้อนผีที่แต่เดิมมีการเจาะจงเฉพาะผีสายเดียวกัน เกิดเป็นผามที่มีความหลากหลายทางคติความเชื่อและสายผีอยู่ในผามเดียวกัน อาจกล่าวได้ว่าเป็นทางเลือกใหม่ที่ทำให้พิธีกรรมการฟ้อนผียังสามารถดำรงอยู่ได้ เพราะรู้จัก “ปรับตัว” ให้ตอบรับความต้องการของคนในสังคมและบริบทต่างๆ ที่เปลี่ยนแปลงไป

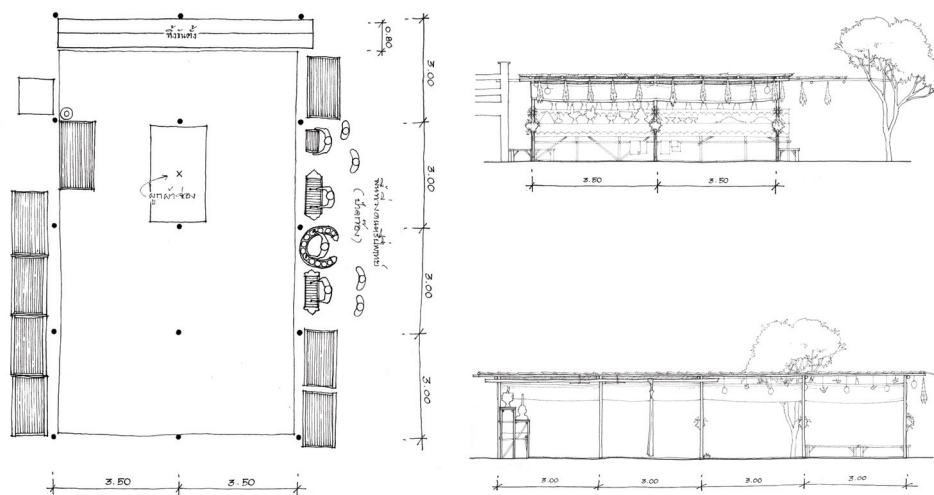
ภาพที่ 8: แผนภาพแสดงพัฒนาการและความสัมพันธ์ของผามที่เกิดจากการหลอมรวมทางวัฒนธรรมการฟ้อนผี

รูปแบบผามที่มีความหลากหลายทางคติจารีตนี้ ผู้ศึกษาตั้งข้อสังเกตว่า เกิดจากการจัดพิธีกรรมฟ้อนผีที่ผู้จัดงานมีการประชาสัมพันธ์ให้แก่ประชาชนทั่วไป โดยวัตถุประสงค์หลักของการจัดพิธีกรรมยังคงเป็นการแสดงความกตัญญูต่อก่อนบรรพบุรุษ-ผิอารักษ์ผีเจ้านายเหมือนเช่นเดิม แต่ผู้จัดได้เพิ่มวัตถุประสงค์อีกประการหนึ่ง คือเพื่อต้องการเผยแพร่วัฒนธรรมการฟ้อนผีแก่ผู้ที่สนใจศึกษาเรียนรู้และทำความเข้าใจถึงความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในสังคม อาจเพราะการฟ้อนผีเป็นพิธีกรรมที่หาได้ยากในปัจจุบันหากไม่ได้เป็นผู้ที่คลุกคลีอยู่ในกลุ่มม้าชีและผู้นับถือผี จึงถือเป็นโอกาสอันดีที่จะมีผู้เข้ามาสังเกตการณ์และร่วมรับรู้ เป็นการได้ประโยชน์ร่วมกันทั้งสองฝ่าย ส่งผลให้รูปแบบผามมีความสวยงามปราณีต คือการก่อสร้างด้วยวัสดุธรรมชาติและอ้างอิงตามจารีตในการประกอบพิธีกรรม เพราะผู้จัดงานต้องการให้เกิดความประทับใจและแสดงอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ประเพณีการฟ้อนผีออกมาให้ได้มากที่สุดนั่นเอง

5.4.1 “ผามฟ้อนผีมืด” ที่มีจารีตของสายผีอื่นๆ เข้ามาร่วมด้วย

จากการรับรู้เกี่ยวกับประเภทการฟ้อนผี “ผามผีมืดซอนเม้ง” เกิดจากการแต่งงานข้ามสายผีระหว่างสายผีมืดและผีเม้ง ผามและพิธีกรรมจึงเป็นการรวมเอารูปแบบและคติจารีตของการฟ้อนผีมืดและผีเม้งเข้าไว้ด้วยกัน แต่ในกรณีนี้ มีความแตกต่างออกไปเนื่องด้วยวัตถุประสงค์ของการฟ้อนผี

ที่เปลี่ยนไป คือเป็นการพอนผีสายตระกูลผีมืด ที่มีเจ้าผามเป็นมาชีสายผีเม้ง อีกทั้งยังมีการเชิญมาชีสายผีที่ต่างออกไปทั้งสายผีเม้งและผีเจ้านายมาร่วมงาน ผามที่ปรากฏจึงเป็น “ผามเปียง” ที่มีการผูก “ผ้าจ่อง” แต่ไม่มี “เกี้ยวห้า” (เกี้ยวห้า ถือเป็นสัญลักษณ์สำคัญของผามพอนผีเม้ง) การผูกผ้าจ่องนี้มีขึ้นเพื่อเป็นการรองรับการลงผี - ออกผีของมาชีสายผีเม้ง และมีการเพิ่มพื้นที่ “ยกชั้นเชิญ” ภายนอกผามสำหรับการลงผี - ออกผีของมาชีผีเจ้านาย แต่ด้านจาริตและพิธีกรรมการละเล่นภายในผามทั้งหมดยังคงเป็นไปตามรูปแบบของการพอนผีมืดเช่นเดิม (ผามผีมืด กรณีศึกษาที่ 2 และ 10)

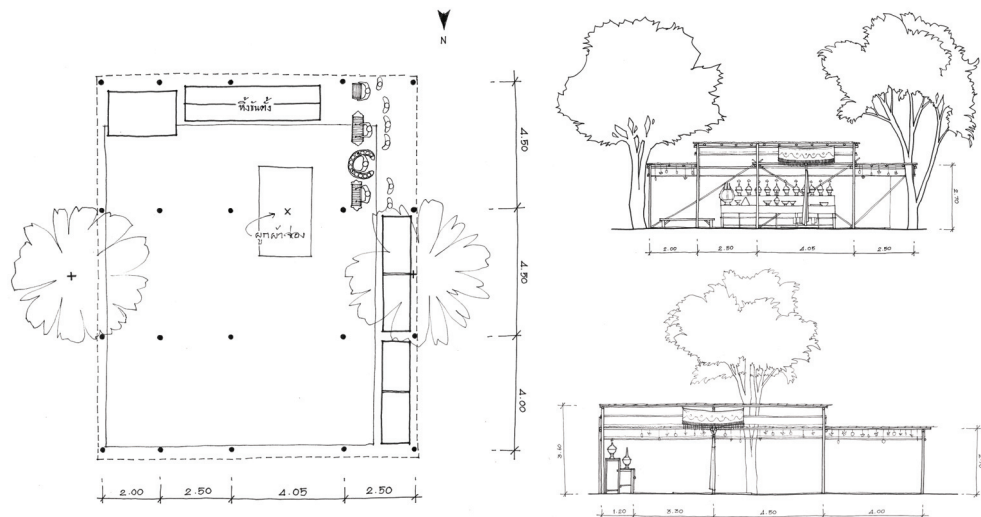
ภาพที่ 9: ผามพอนผีมืด (ซ้าย) ผังพื้น (ขวาบน) รูปด้านกว้างแลเห็นหิ้งวางเครื่องบูชาต่างๆ อยู่ปลายสุดของผาม (ขวาล่าง) รูปด้านยาว

5.4.2 “ผามพอนผีเจ้านาย” ที่มีผ้าจ่องและพิธีกรรมการละเล่นแบบผีมืดผีเม้ง

มีการวิวัฒนาการ ปรับปรุงรูปแบบเพิ่มพื้นที่ผาม เพื่อรองรับมาชีจำนวนมากที่มาร่วมงาน เนื่องจากในปัจจุบันมาชีผีเจ้านายมีมากขึ้น การเชิญแขกที่มาร่วมงานก็มีจำนวนมากตามไปด้วย แต่รูปแบบของผามโดยรวมยังคงเดิม เพราะต้องอ้างอิงจากคติจาริตที่สืบทอดกันมา และรูปแบบผามดั้งเดิมสามารถตอบสนองต่อการใช้งานได้ดีอยู่แล้ว ที่เห็นได้ชัดเจนก็คือ ยังคงมี “พื้นที่เสา 9 ต้น” ซึ่งเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สำคัญในการประกอบพิธีกรรม มีการเพิ่มจำนวนเสาเพิ่มเติมออกไปอีกนอกเหนือจากเสา 9 ต้น เรียกส่วนนี้ว่า “ผามเปอะ” ทำให้พื้นที่ภายในผามสามารถรองรับการใช้งานและการประกอบพิธีกรรมได้ทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่วางหิ้งชั้นตั้งและเครื่องสังเวย พื้นที่ยกชั้นเชิญภายในผาม (อยู่ภายในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์) รวมไปถึงพื้นที่วงดนตรีปี่พาทย์พื้นเมือง และพื้นที่พิธีกรรมการละเล่นซึ่งอยู่ภายนอกพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

ปกติผ้าม่านพอนผีเจ้านายจะไม่มีการห้อยผ้าจ้อง แต่ในปัจจุบันการพอนผีได้ปรับเปลี่ยนผอนผืนให้เกิดความยืดหยุ่นที่จะสามารถเชิญผีสายอื่นๆมาร่วมงานด้วยได้ ดังนั้นเมื่อแขกที่เชิญมามีทั้งม้าขี่สายผีมืด ผีเม็ง และผีเจ้านายมาร่วมด้วย เจ้าภาพจึงจำเป็นต้องมี “พื้นที่ยกชั้นเชิญ” ที่หลากหลายสามารถรองรับจารีตการลงผี-ออกผีของสายผีอื่นที่นอกเหนือจากจารีตของการพอนผีเจ้านาย ได้แก่ “ผ้าจ้อง” สำหรับม้าขี่สายผีเม็ง และ “พื้นที่ยกชั้นเชิญนอกผาม” สำหรับม้าขี่สายผีอื่นๆ อีกทั้งจะเห็นได้ว่าการประดับประดาด้วย นก รังต่อ-รังแตน อุปกรณ์ยิงนก ยิงกระรอก ถ่อเรือ-ถ่อแพ โด่งฟ้า-โด่งฝน ที่เป็นส่วนหนึ่งของการละเล่นของสายผีมืด-ผีเม็ง ทั้งๆที่เดิมทีการพอนผีเจ้านายจะไม่มีการละเล่นเหล่านี้

“ผามเปียงยกชั้น” คือการแก้ปัญหาทางการออกแบบสถาปัตยกรรม เนื่องจากการพอนผีเจ้านายที่ใช้ผามขนาดใหญ่จะมีเงามืดมากเกินไป แสงที่ส่องเข้ามาภายในผามจึงน้อย ทำให้ถ่ายเทอากาศยาก บรรยากาศมืดสลัวมากเกินไป ผู้ออกแบบผามจึงมีการยกชั้นหลังคาในพื้นที่เสา 9 ต้นขึ้นอีกชั้นหนึ่ง เพื่อให้มีช่องแสงเพิ่มขึ้น บริเวณใจกลางผามจึงมีแสงสว่างลอดเข้ามาได้พอดี นอกจากนั้น “ผามเปียงยกชั้น” ยังเป็นรูปลักษณะใหม่ของ “ผามพอนผีเจ้านาย” ซึ่งเป็นการเพิ่มความพิเศษและรูปลักษณะเฉพาะตัวให้ต่างไปจากผามเปียงทั่วไป เป็นสัญลักษณ์ของผู้ครองนครที่มีบทบาทสำคัญและยศถาบรรดาศักดิ์ และยังได้ประโยชน์ด้านความสวยงามของผามพอนผีเพิ่มเติมเข้ามาอีกด้วย (ผามผีอารักษ์-เจ้านาย กรณีศึกษาที่ 11)

ภาพที่ 10: ผามพอนผีเจ้านาย (ซ้าย) ผังพื้น (ขวาบน) รูปด้านกว้างและเห็นถึงวางเครื่องบูชาต่างๆ อยู่ที่ปลายสุดของผาม (ขวาล่าง) รูปด้านยาว

6. คุณค่าของนามพ้องนิกับแนวทางการสืบทอด

ตราใบไม้ที่พิธีกรรมการพ่อนผียังคงได้รับความนิยมและสามารถรับใช้ผู้คนในสังคมล้านนาได้ “ผามพ่อนผี” ก็ยังคงมีอยู่เคียงคู่ไปกับพิธีกรรม แต่จากการวิเคราะห์เรื่องการปรับตัวของผามพ่อนผีในปัจจุบัน จะเห็นว่าปัจจัยคุกคามหลากหลายที่ทำให้รูปแบบผามพ่อนผีเปลี่ยนแปลงไป อยู่ที่ผู้จัดพิธีจะให้ค่าความสำคัญกับผามแบบดั้งเดิมมากน้อยเพียงใด จากความคิดเห็นของผู้ศึกษา เห็นว่า “ผามพ่อนผีแบบดั้งเดิม” นั้น มีคุณค่าในแง่มุมต่างๆมากมาย ทั้งด้านความสวยงาม, สุนทรียภาพจากการใช้พื้นที่ การสอดคล้องกับพิธีกรรมและพฤติกรรมของผู้เข้าใช้ การสื่อความหมายด้วยสัญลักษณ์ที่สะท้อนมาจากคติความเชื่อ และการแสดงถึงอัตลักษณ์ที่มีรูปแบบเฉพาะของการพ่อนผีแต่ละประเภท

ผามแบบดั้งเดิม มีคุณค่าในฐานะมรดกวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและเต็มไปด้วยความหมาย ผู้เขียนจึงเห็นว่าท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ การปลูกจิตสำนึกในการอนุรักษ์ผามพ่อนผีแบบดั้งเดิมเป็นสิ่งสำคัญที่สามารถทำได้โดยการกระตุ้นให้คนในวัฒนธรรมการนับถือผีเล็งเห็น “ความสำคัญ” และ “คุณค่า” ของผามพ่อนผีแบบดั้งเดิม ซึ่งคนเหล่านี้จะเป็นปัจจัยสำคัญในการขับเคลื่อนและรักษารูปแบบของผามพ่อนผีเอาไว้ เนื่องจากเมื่อเปรียบเทียบค่าใช้จ่ายระหว่างการใช้ผามเต็นท์กับผามแบบจารีตดั้งเดิม ผามเต็นท์นั้นมีค่าใช้จ่ายน้อยกว่า อีกทั้งยังสะดวกสบายในการจัดหาและติดตั้ง ในขณะที่ผามแบบดั้งเดิมต้องมีการหาซื้อวัสดุต่างๆ มาจากภายนอกซึ่งมีมูลค่าหลักพันไปจนถึงหลายหมื่นบาท อีกทั้งยังมีความยุ่งยากในการก่อสร้างและจารีตที่กำกับเอาไว้ การจัดพิธีพ่อนผีครั้งหนึ่งก็ใช้กำลังทรัพย์จำนวนมาก เจ้าภาพจึงอาจเลือกลดภาระค่าใช้จ่ายโดยใช้เต็นท์เข้ามาทดแทน “สภาพคล่องทางการเงิน” จึงเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีผลกระทบต่อการตัดสินใจในการเลือกใช้ผามตามแบบจารีตดั้งเดิม

ดังนั้นการปลูกฝังคุณค่าของผามพ่อนผีแบบดั้งเดิมจึงมีความสำคัญ โดยปัจจุบันเริ่มมีแนวโน้มที่การพ่อนผีจะหันกลับมาสร้างผามแบบดั้งเดิมกันมากขึ้น ซึ่งสามารถนำมาเป็นแนวทางในการจัดการการสืบทอดรูปแบบผามพ่อนผีแบบดั้งเดิม ตามปัจจัยต่างๆ ดังนี้

1) มีการเผยแพร่ประเพณี-พิธีกรรมการพ่อนผีออกทางสื่อ ทำให้คนเห็นและรู้จักกันมากขึ้น ยังได้พบเห็นผามพ่อนผีแบบดั้งเดิมที่มีความงามและมนต์ขลัง หลายๆ แห่งก็อยากกลับมาทำตาม เพราะผามแบบจารีตดั้งเดิมนั้นมีความสวยงาม ดูน่าสนใจกว่าผามแบบเต็นท์เป็นอย่างมาก

2) การให้ความรู้ ความสำคัญเกี่ยวกับการพ่อนผีแก่สาธารณะ ในรูปแบบงานวิชาการ ทำให้เล็งเห็นถึงความสำคัญของพิธีกรรมการพ่อนผีในแง่ของอัตลักษณ์และความหลากหลายทางชาติพันธุ์

3) มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับพิธีกรรมพ่อนผีในด้านต่างๆ ทั้งงานวิจัย บทความ ทั้งในสื่อสิ่งพิมพ์ นิตยสาร เว็บไซต์ในอินเทอร์เน็ต โดยเฉพาะปัจจุบันที่ข้อมูลข่าวสารสามารถแพร่ไปได้อย่างรวดเร็วในโลก Social Network ทั้ง Facebook และ Youtube ทำให้ผู้คนได้เห็นอีกแง่มุมหนึ่งของประเพณีและคติความเชื่อ เป็นช่องทางการติดต่อสื่อสารและแลกเปลี่ยนความรู้กันในหมู่ผู้นับถือประเพณีพ่อนผีที่ง่ายและสะดวกที่สุดทางหนึ่ง

4) พิธีกรรมพ่อนผีกลายเป็นจุดขายด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งนำเสนอความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในประเทศไทย เป็นการแสดงตัวตนของกลุ่มคนในวัฒนธรรมการพ่อนผี ดังนั้น “ผามพ่อนผี” ที่สร้างตามแบบจารีตดั้งเดิมจึงอาจเป็นเครื่องมืออันสำคัญในการดึงดูดความสนใจให้พิธีกรรมมีความโดดเด่นสวยงาม สะท้อนคติความเชื่อและภูมิปัญญาในการก่อสร้างสถาปัตยกรรมเฉพาะกิจที่สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน

5) จากกระแสการค้นหาความเป็นตัวตน และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ทำให้ผู้ที่ยังนับถือผีสายป๋าย่าบรรพบุรุษ หันกลับมาให้ความสำคัญกับเอกลักษณ์การพ่อนผีตามสายผีของตน ส่งผลไปถึงการก่อสร้างผามพ่อนผีที่มีรูปแบบตามจารีตดั้งเดิม คล้ายกับเป็นการโยกหาอดีตที่งดงามตามแบบอย่างบรรพบุรุษที่หลงเลือนไปมากแล้วในยุคปัจจุบัน

7. สรุป

รูปแบบของผามพ่อนผีที่พบในปัจจุบันนั้นมีความหลากหลายมากขึ้น มีทั้งผามตามแบบจารีตดั้งเดิม และผามสมัยใหม่ เนื่องจากผามพ่อนผีเป็นสถาปัตยกรรมเฉพาะกิจที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อรับใช้พิธีกรรม อันเป็นวัฒนธรรมที่มีการผลิตซ้ำและเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวไปตามยุคสมัยอยู่เสมอ บางอย่างที่เราเห็นว่าดีมีคุณค่าก็อาจจะคงอยู่ บางอย่างที่เราเห็นว่าไม่ตอบสนองต่อวิถีชีวิตในยุคนี้ๆ ก็จะถูกกลืนหายไป แต่สิ่งที่ยังคงไว้ก็คือคติจารีตในการนับถือผีที่เป็นกรอบควบคุมให้พิธีกรรมการพ่อนผียังคงดำเนินต่อไปตามวัตถุประสงค์ของการพ่อนผี คือการแสดงความกตัญญูต่อดวงวิญญาณบรรพบุรุษ -เทวดาอารักษ์ เปรียบเทียบได้ว่า “องค์ประกอบพิธีกรรม” อันได้แก่ ม้าขี่ เครื่องแต่งกาย ดนตรีพิธีกรรม หรือแม้กระทั่งผาม เป็น “เสื้อผ้า” ที่อาจมีการเปลี่ยนแปลงไปให้เหมาะสมตามกาลเทศะและยุคสมัย ส่วน “คติความเชื่อ” คือ “ร่างกายและจิตวิญญาณ” ซึ่งเป็นตัวตนที่อยู่ภายในนั่นเอง

การปรับตัวของผามพ่อนผีในปัจจุบันมีหลายทางเลือก ทั้งการหันไปใช้ต้นที่แทนผามแบบดั้งเดิม การสร้างผามแบบถาวรโดยใช้วัสดุสมัยใหม่ การใช้วัสดุทดแทนแต่คงรูปแบบดั้งเดิมเอาไว้ หรือการนำจารีตของการพ่อนผีหลากหลายประเภทเข้ามาไว้ในผามเดียว ทั้งนี้ทั้งนั้นก็เพื่อให้วัฒนธรรมการพ่อนผีสามารถดำรงอยู่ในบริบทสังคมปัจจุบัน ตอบสนองวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปจากสังคมเกษตรกรรมกลายเป็นสังคมเมืองที่การพ่อนผีถูกลดบทบาทลง การเลือกใช้ผามจึงขึ้นอยู่กับว่าบุคคลเหล่านั้นจะให้ค่าความสำคัญกับผามพ่อนผีและพิธีกรรมอย่างไร บางแห่งอาจยังต้องการรักษารูปแบบดั้งเดิมเอาไว้ หรือบางแห่งอาจมุ่งเน้นความสะดวกรวดเร็วและประหยัดค่าใช้จ่ายจึงใช้ผามสมัยใหม่เข้ามาแทนที่

ผู้ศึกษามีความเห็นว่าการรักษาแบบจารีตดั้งเดิม อยู่ภายใต้การตระหนักถึงความสำคัญและคุณค่าจากการใช้งานทางสถาปัตยกรรม ทั้งด้านสุนทรียภาพ ความงาม ประโยชน์ใช้สอย การสอดคล้องกับพิธีกรรม ภูมิปัญญา รูปแบบ และการเป็นสถาปัตยกรรมเฉพาะกิจที่แสดงถึงตัวตนและอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมการพ่อนผี ซึ่งการวิจัยในครั้งนี้อาจช่วยเป็นส่วนเติมเต็มให้กับองค์ความรู้ด้านการศึกษานี้เกี่ยวกับ “พิธีกรรมการพ่อนผี” นอกเหนือจากประเด็นอื่นๆ ที่มีผู้เคยทำการวิจัยมาแล้วได้อีกทางหนึ่ง

บรรณานุกรม

- เกรียงไกร เกิดศิริ และอิสริชัย บุรณะอรุณ. “สถาปัตยกรรมหอพระเจ้าน้ำตกผาลาด วัดผาลาดสภาคามี
เชิงดอยสุเทพ จังหวัดเชียงใหม่” ใน วารสารหน้าจั่ว ฉบับสถาปัตยกรรม การออกแบบ และสภาพ
แวดล้อม. ฉบับที่ 26 ประจำปีการศึกษา 2554. หน้า 301-320.
- นฤพนธ์ ตัวงวิเศษ: บรรณาธิการ. (2558). *ชาติพันธุ์กับเสรีนิยมใหม่*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยา
สิรินธร (องค์การมหาชน).
- ฉลาดชาย รมิดานนท์. (2545). *ผีเจ้านาย*. เชียงใหม่: โรงพิมพ์มิ่งเมือง.
- ธนพร แดงขาว. (2548) *การศึกษาวิถีชีวิตและความเชื่อของชาวล้านนาจากจารึกล้านนา*. กรุงเทพฯ:
มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สงวน โชติสุขรัตน์. (2553). *ประเพณีไทยภาคเหนือ*. นนทบุรี: ศรีปัญญา.
- เขียวชาย อักษรดิษฐ์. (2552). *พิธีกรรมพืชนผี: ภาพสะท้อนปรากฏการณ์ต่อรองอำนาจทางสังคม*.
โครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมภาคเหนือตอนบน, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.).
เชียงใหม่: ธารปัญญา.
- องค์ บรรจุน. (2553). *สยามหลากหลายผ่านพันธุ์*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ชูรัตน์ ชัยมงคล. (2527). “การพืชนผี ผีเม้ง” ใน *วัฒนธรรมไทย*. ปีที่ 23, ฉบับที่ 2 (กุมภาพันธ์
2527). หน้า 28-33.
- นฤพนธ์ ตัวงวิเศษ. (2557). “อำนาจของลัทธิเสรีนิยมใหม่” ใน *ชาติพันธุ์กับเสรีนิยมใหม่*. กรุงเทพฯ:
ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). หน้า 27-102.
- นัย บำรุงเวช. (2527). “พืชนผี ผีเม้ง”. ใน *ศิลปวัฒนธรรม*. ปีที่ 5, ฉบับที่ 10 (สิงหาคม 2527).
หน้า 94-102.
- วิวัฒน์ เตมียพันธ์. (2553). “แนวทางการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น” ใน *ภูมิปัญญาชาวบ้าน สู่งาน
สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น*. กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์. หน้า 27-46.
- วีระ อินพันทัง. (2556). “ความเชื่อกับสถาปัตยกรรม” ใน *ด้วยรัก เล่มที่ 8: ศาสนาและความเชื่อกับ
สังคม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์. หน้า 279-303.
- ศรีเลา เกษพรหม. (2538). “ประเพณีชีวิตคนเมือง” ใน *เอกสารวิชาการร่วมสมโภช 700 ปีเชียงใหม่
ชุดภูมิปัญญาล้านนา ลำดับที่1*. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อินเทอร์เน็ต และเอกสารอิเล็กทรอนิกส์

- ศรีจันทร์รัตน์ กันทะวัง. พืชนผี ประเพณีการนับถือบรรพบุรุษ. เว็บไซต์ <http://www.openbase.in.th/node/9693>